

Εἶναι γνωστὸ τὸ ἀνέκδοτο ποὺ διηγοῦνται συνήθως ὅσοι θέλουν νὰ ἐγκωμιάσουν τὴν αὐστηρὴ νομιμοφροσύνη ἄλλων πρὸς προχωρημένων στὸν πολιτισμὸ λαῶν καὶ νὰ δείξουν πόσο ὁ δικός μας ὑστερεῖ στὸ κεφάλαιο τοῦτο τῆς ἀγωγῆς του. Κάποτε, λέγει, σὲ μιὰ ξένη εὐρωπαϊκὴ χώρα δύο φίλοι, ἓνας γτόπιος κ' ἓνας Ρωμιός, ἔκαναν μαζί ἐκδρομὴ καὶ διέσχισαν ἓνα πυκνὸ δάσος. Σὲ μιὰ στιγμὴ ὁ Ρωμιὸς ἔδγαλε τὸ πακέτο του καὶ πῆγε ν' ἀνάψει τσιγάρο. Ὁ ξένος τοῦ παρατήρησε ὅτι ὁ νόμος ἀπαγορεύει τὸ κάπνισμα μέσα στὰ δάση καὶ τιμωρεῖ αὐστηρὰ τοὺς παραβάτες. « Καὶ ποιὸς θὰ μᾶς ἴδῃ αὐτὴ τὴν ὥρα, γιὰ νὰ μᾶς καταγγεῖλει; » εἶπε σηκώνοντας τοὺς ὤμους του ὁ Ρωμιὸς καὶ ἀνάψε τὸ τσιγάρο του. Ἐπειτ' ἀπὸ λίγες μέρες ἐκλήθηκε στὸ δικαστήριον καὶ εἶδε μὲ κατάπληξιν μάρτυρα κατηγορίας τὸ φίλο του. Ὅταν ἀργότερα τοῦ παραπονέθηκε γι' αὐτὴ τὴν ἀπρέπεια, ἐπῆρε τὴν ἀπάντησιν: « Ἡ φιλία φιλία, ἀλλὰ καὶ τὸ καθήκον καθήκον ». — Τὸ ἐπιμύθιον βγαίνει μόνο του εὐκολα. Ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα, λέγουν ὅσοι διηγοῦνται τὸ ἀνέκδοτο, ἐκεῖνος ποὺ θὰ ἔφτανε ὡς τὸ σημεῖον νὰ καταγγεῖλει τὸ φίλο του γιὰ τὴν παράβαση ἐνὸς νόμου, θὰ ἐθεωρεῖτο βδελυρὸς καταδότης καὶ θὰ παραδινότανε στὴν κοινὴ περιφρόνησιν. Τόσο ἀμδλὺ εἶνε τὸ αἰσθητήριον τῆς ἀπρόσωπης δικαιοσύνης. Ἄλλοῦ ὅμως ἢ ἀγωγή καὶ τὰ ἤθη ἔχουν κάνει τοὺς ἀνθρώπους νὰ θεωροῦν τὴ μήνυση τοῦ παρανομοῦντος στὰ ὄργανα τῆς δικαιοσύνης καὶ τὴ μαρτυρίαν ἐναντίον του στοιχειώδεις καὶ αὐτονόητες ὑποχρεώσεις τοῦ κάθε πολίτη.

Στὸ « Χαμόγελο τῆς Τζοκόντας » τοῦ Huxley, ποὺ μᾶς

ἔδωσε φέτος τὸ Θέατρο Τέχνης τοῦ Κούν, ἡ νοσοκόμος ποὺ περιθάλλει τὸν ἀνάπηρο μιᾶς οἰκογένειας καταγγέλλει στὸν εἰσαγγελέα ἓνα στενὸ φίλο αὐτῆς τῆς οἰκογένειας ὅτι φαρμάκωσε τὴ γυναίκα του, καὶ ὅμως δὲν ἀποπέμπεται ἀπὸ τὸ σπίτι. Ἡ κόρη τοῦ σπιτιοῦ (ἡ πραγματικὴ δράστis τῆς δολοφονίας) ἐπιδιώκει γὰρ ἐνοχοποιηθεῖ ὁ ἀθῶος καὶ φυσικὰ δὲν σκέπτεται γὰρ τὴν ἀποπέμψει. Ἀλλὰ ὁ πατέρας τῆς, ὁ στενὸς φίλος τοῦ κατηγορούμενου, πῶς τὴν ἀνέχεται; Ἀπλούστατα τὴ θεωρεῖ ὑποχρεωμένη γὰρ κάνει αὐτὸ τὸ δυσάρεστο καθήκον ἀπέναντι στὴν κοινωνία καὶ δὲν αἰσθάνεται καθόλου μειωμένο τὸν ἑαυτό του ἀπέναντι στὸ φίλο του μετὰ τὸ γεγονὸς ὅτι διατηρεῖ στὴν ὑπηρεσία του τὴ μηνύτριά του. Ἐχει κάνει τὸ καθήκον τῆς — ἄς φροντίσει κι' αὐτὸς γ' ἀποδείξει τὴν ἀθωότητά του.

Ἄς μὴ γενικεύομε βιαστικὰ τὰ ζητήματα καὶ ἄς παραμερίσομε τὸ πλατύτερο θέμα: ἂν ὁ λαὸς μας στὸ σύνολό του εἶναι περισσότερο ἢ λιγότερο νομιμόφρων ἀπὸ ἄλλους κρατικὰ τελειότερα ὀργανωμένους καὶ μετὰ ὑψηλότερη στάθμη ὕλικου ἢ καὶ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ προικισμένους λαούς. Γεγονὸς πάντως παραμένει ὅτι ἡ μαρτυρία, ἡ σύμφωνη μετὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἀντικειμενικῆς δικαιοσύνης, ἀλλὰ δυσμενῆς γιὰ τὰ προσωπικὰ συμφέροντα τοῦ συναθρώπου μας (ἔταν μάλιστα τύχει αὐτὸς γὰρ εἶναι συγγενῆς ἢ φίλος μας) δὲν εἶναι σὲ μεγάλην ὑπόληψη στὸν τόπο μας.

Ὅσοι ἀσχολοῦνται ἐπαγγελματικὰ μετὰ ἀνακρίσεις διοικητικῆς ἢ δικαστικῆς θὰ βεβαιώσουν ἀπὸ τὴν πείρα ποὺ ἔχουν, πόσο δυσκολεύονται γὰρ συγκεντρῶσουν τίς μαρτυρικῆς καταθέσεις ποὺ χρειάζονται γιὰ νὰ διεκπεραιώσουν μιὰν ὑπόθεση. Ὅχι μόνο προθυμία δὲν συναντοῦν σὲ ὅσους γνωρίζουν τὰ πράγματα καὶ μποροῦν, ἂν θέλουν, νὰ διαφωτίσουν σημαντικὰ καὶ νὰ κατευθύνουν τὴν ἀνάκριση, ἀλλὰ μάταια ἐπιχειροῦν γὰρ τοὺς πείσουν ὅτι καὶ χρέος ἠθικὸ ἔχουν καὶ τὸ γενικότερο κοινωνικὸ συμφέρον ἀπαιτεῖ νὰ βοηθήσουν τὴ δικαιοσύνη στὸ ἔργο τῆς. Ἐξώδικες πληροφορίες χωρὶς ἀνάληψη εὐθυνῶν εἶναι ἔτοιμοι νὰ δώσουν. Ἀποφεύγουν ὅμως μετὰ κάθε τρόπο νὰ προχωρήσουν ἕως τίς

γραπτές και υπεύθυνες καταθέσεις. Ἐκτός ἂν ἔχουν κάποιο προσωπικό ἐλατήριο πού τούς κινεῖ γὰ καταθέσουν ὑπὲρ ἢ ἐναντίον τοῦ κατηγορουμένου. Ἀπὸ καθαρὸ αἶσθημα δικαιοσύνης, ἀπὸ τὴ διάθεση ν' ἀνακαλυφθεῖ ὁ ἔνοχος καὶ γὰ ὑποστεῖ τὴν τιμωρία πού τοῦ ἀξίζει, ποτέ. Ἡ τουλάχιστον σπανιότατα.

Ἐξαιρέσεις βέβαια θὰ ὑπάρχουν, ἀλλὰ ὁ κανόνας εἶναι ἡ ἀποφυγὴ τῆς μαρτυρίας. Ὅχι μόνον οἱ ἴδιοι κινοῦν τοὺς ὤμους των γιὰ ἀδικησὶν: «τί με νοιάζει ἐμένα; ἄς τὰ βρεῖ μόνος του ὁ κ. ἀνακριτὴς», ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι ὅταν μάθουν τὴν ἀρνήσιν, τοὺς, τὴν ἐπαινοῦν καὶ τὴ θεωροῦν τεκμήριο ἀμάχητο ἠθικῆς ἀνωτερότητας: «Ἦξερε καὶ δὲν εἶπε, γὰ ἔνας καλὸς ἄνθρωπος». Ὁ κατηγορούμενος πάλι εἶναι ἀκόμη περισσότερο ριζικός καὶ ἀποφασιστικός στὶς κρίσεις του. Θὰ σφίξει τὸ χέρι ἐκείνου πού ἀρνήθηκε γὰ καταθέσει ἐναντίον του. Τοὺς ἄλλους, ἂν μπορούσε, θὰ τοὺς ἐξόντωνε. Ἡ ὀργή του πέφτει κυρίως ἀπάνω σ' ἐκείνους πού δὲν εἶχανε τίποτα μαζί του, οὔτε προσωπικό συμφέρον στὴν ὑπόθεση, ἀλλὰ ἐτόλμησαν γὰ ἀναμιχθοῦν γιὰ γὰ καθοδηγήσουν τὴν ἀνάκριση. Ποτέ δὲν θὰ παραδεχτεῖ ὅτι ἐκινήθηκαν ἀπὸ ἄγνὰ ἐλατήρια, ἀπὸ τὸ χρέος κάθε νομιμόφρονα πολίτη γὰ βοηθήσει ὥστε γὰ δοθεῖ δικαιοσύνη. Ὑποπτεύεται βρωμερὲς προθέσεις ἀνομολόγητες, καὶ ὅταν δὲν μπορεῖ γὰ φαντασθεῖ τὸ συγκεκριμένο στόχο τους, ἔχει εὐκολὴ τὴν ἐξήγησιν: πρόκειται γιὰ διεστραμμένες ψυχές, γιὰ χαφιέδες, γιὰ σαδιστὲς κτλ.

Ἄς θυμηθοῦμε πόσο περιφρονημένο καὶ ἀπόδλητο ὑποκείμενο εἶναι μέσα στὴ μικρὴ κοινωνία τοῦ σχολείου ὁ μαρτυριάρης. Ἐκεῖνος πού φανερά ἢ μυστικά ἀποκαλύπτει στὸ δάσκαλο τὶς ἀταξίες καὶ τὰ ἀνομήματα τῶν ἄλλων. Θεωρεῖται στερημένος ἀπὸ αἰσθήματα ἀλληλεγγύης, ἀπὸ ἐκείνη τὴν παληκαριὰ πού σὲ τόσο ὑψηλὴν ἐκτίμησιν τὴν ἔχει ἢ τάξιν ἐλόκληρη, γὰ κρύβει καὶ γὰ προστατεύει ἀπὸ τὴν ὀργή τοῦ δασκάλου τοὺς «ἡρώες» τῆς, ἀκόμη καὶ ὅταν πρόκειται αὐτὸς γὰ πληρώσει τὰ σπασμένα τῶν ἄλλων. — Ἀπέναντι σ' αὐτὸ τὸ «ἀντικοινωνικὸ» ἄτομο ἢ τάξιν ἐπιβάλλει κάποτε ἀγκυκλουστῆς σκληρότητας κυρώσεις: κανεῖς δὲν τὸν καταδέχεται.

στο παιχνίδι, στην παρέα, μπορεί ακόμη και να συνωμοτήσει για να επιτύχει τον ήθικό του έλεθρο ή να επιδουλεύσει τη σωματική του άκεραιότητα.

Ίσως έδω το παιδικό ένστικτο να μὴ λειτουργεί έσφαλμένα ή άνώμαλα. Γιατί ό άνώριμος ακόμη μαρτυριάρης δέν είναι δυνατόν να έχει τόσο άναπτυγμένο το αίσθημα της δικαιοσύνης, ώστε στην πράξη, του να κινείται από έλατήρια καθαρής νομιμοφροσύνης. Οί ψυχαναλυτικές άνακαλύψεις μᾶς έχουν σήμερα κάνει όξυδερκέστερους και μπορούμε να εξηγήσουμε πιο σωστά τα φαινόμενα του είδους τούτου. Η προδοσία σ' αυτές τις περιστάσεις έχει μια προσωπική σκοπιμότητα άσχετη, προς την αντίδοτέλεια του άγνου ήθικού χρέους. Κάτι άλλο επιδιώκει: ό μαρτυριάρης με την αϋθόρμητη προσφορά του και όχι να χαρίσει πάλι την ήρεμιά στην ταραγμένη από την παράνομη πράξη «συνείδηση του δικαίου», όπως όρίζουν την ποινή, οι ιδεαλιστικές θεωρίες.

Όπωςδήποτε το κακό, για το όποιο μιλούμε, από το σχολείο αρχίζει (για να μὴν κατηγορήσουμε έως την πιο στοιχειώδη κοινωνία που πρωτογνωρίζει το παιδί, έως την οίκογένεια δηλαδή) και έπομένως το σχολείο θα μᾶς δείξει τις πηγές του και τους τρόπους της θεραπείας του. Αν στο σχολείο διαμορφώνεται, από πολύ μικρή ηλικία, αϋτή, ή ψυχολογία της αϋθόρμητης μαρτυρίας, είναι γιατί ή εύταξία εκεί θεωρείται υπόθεση που άφορα αποκλειστικά το συμφέρον του δασκάλου και μ' αυτόν ό παρανομών βρίσκεται σε κατάσταση προσωπικής αντιδικίας. Μέσα στο σχήμα τούτο είναι πολύ φυσικό τα παιδιά μιας τάξης να αισθάνονται ότι πρέπει για ν' άμύνονται καλύτερα άπέναντι στον κοινό αντίπαλο, ν' αποτελούν ένα συμπαγές και μονολιθικό μέτωπο. Ο μαρτυριάρης είναι ένα ρήγμα που άπειλεί να καταστρέψει αϋτή την τακτική του ένιαίου μετώπου. Και για τούτο ρίχνονται όλοι καταπάνω του. Η πράξη του χαρακτηρίζεται προδοσία στον έχθρο εν ώρα μάχης, έγκλημα δηλαδή που για όλες τις νομοθεσίες του κόσμου είναι θανάσιμο.

Όταν όμως ό διορατικός και ψυχολογικά φωτισμένος

δάσκαλος κατορθώσει να μεταβάλει το σχηματικό και ν' αλλάξει το σχήμα, καταφέρει δηλαδή να γίνει συνείδηση των μαθητών του ότι ή τήρηση έρισμένων κανόνων είναι ζήτημα που αφορά αποκλειστικά τους ίδιους και το συμφέρον τους, ενώ αυτός πολύ λίγο ενοχλείται από την παράδασή τους, τότε αντίπαλος της ομάδας γίνεται ο ταραχοποιός και καθένας θα φιλοτιμείται πρώτος να τον ανακαλύψει και να τον παραδώσει στην τιμωρία που του αξίζει, για να προστατευθεί το σύνολο από τις κακές συνήθειες ή από τα καπρίτσια του.

Γώρα, νομίζω, ότι αρχίζουμε να εννοούμε γιατί μέσα στη συνείδηση του λαού μας ή μαρτυρία αντί να επαινείται σαν πράξη που απαιτεί θάρρος και γενναιότητα και πραγματικό σεβασμό του νόμου, καταδικάζεται συνήθως σαν κάτι άνοίκιο, ή και σαν προδοσία. Δεν έχει ακόμη ή δεν έχει έως ένα επαρκή βαθμό πεισθεί ο Ρωμιός ότι αυτό που λέγεται Κράτος, δηλαδή ή έννομη τάξη που επιβάλλει τους όρισμούς της με τη δύναμη, είναι κάτι δικό του, μια λειτουργία που γίνεται για το συμφέρον και όλων μαζί και του καθενός χωριστά. Λόγοι ιστορικοί (στούς μακρούς αιώνες της δουλείας το Κράτος ήτανε ο ξένος δυνάστης) αλλά κ' ένας άλλος λόγος εξίσου σοδαρός, ότι όταν δημιουργήθηκε πριν από 120 χρόνια το ελεύθερο έλληνικό κράτος, οργανώθηκε σύμφωνα με ξένα πρότυπα και όχι με βάση τους θεσμούς που είχαν οργανικά βλαστήσει μέσ' από τη μακρά ιστορική ζωή του Έθνους, μαζί με την κακοδιοίκηση που σ' έμας έδω είναι κακό ένδημικό, έχουν κάνει τον Έλληνα να μή θεωρεί το Κράτος και τις λειτουργίες του υπόθεση δική του. Υπόθεση που καθένας έχει συμφέρον να πηγαίνει καλά και γι' αυτό πρέπει να τη βοηθεί με όλες του τις δυνάμεις.

Γι' αυτό και υποσυνείδητα νομίζει ότι όπως για τους φόρους αρμόδιος είναι να ενδιαφερθεί ο εισπράκτωρ ή ο Υπουργός των Οικονομικών, έτσι και για την ανακάλυψη των ενόχων ο επιθεωρητής ή ο ανακριτής — αυτός τί δουλειά έχει μέσα σ' αυτές τις «ξένες» υποθέσεις: Στο τέλος - τέλος ή πείρα τον έχει διδάξει ότι όποιος ανακατεύεται σε τέτοια

περίπλοκα πράγματα, ὄχι μόνο δὲν ἀκούει τὸ εὐχαριστῶ, ἀλλὰ βρίσκει καὶ τὸ μπελά του...

Καὶ ἄλλοτε ἐτόνισα ὅτι ἔχομε νὰ κάνομε μ' ἓναν ἔξυπνο λαὸ πού δὲν γελιέται εὐκόλα. "Ἄν θέλομε νὰ τὸν διαπαιδαγωγήσομε πολιτικῶς καὶ νὰ τὸν βοηθήσομε ν' ἀποκτήσει μερικές ἀρετές πού ἀκόμη δὲν τὶς ἔχει, δὲν φτάνει νὰ τοῦ βάζομε καρφιά στοὺς ὀρθμούς καὶ νὰ τὸν διδάσκομε πῶς νὰ περπατάει. Πρέπει νὰ τὸν πείσομε ὅτι ἡ κυκλοφορία ὅπως καὶ ἡ ἀπογορῆ τῆς δικαιοσύνης εἶναι λειτουργία κοινωνική, πού τὸ Κράτος ἐποπτεύει νὰ γίνεται πρὸς ὄφελος ἄλλων καὶ χωρὶς καμιά μεροληψία. Δηλαδή ν' ἀλλάξομε τὸ « σχῆμα ». Τότε θὰ ἰδεῖτε πῶς θὰ γίνῃ κι' αὐτὸς λαμπρὸς πολίτης.

—

Η ΔΕΙΛΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Τὴν ἀπορία τὴ διατύπωσε μὲ ἐπιστολὴ τοῦ ἑναὶ ἀναγνώ-
στης. Τί περίεργο πρᾶγμα, γράφει. Αὐτὸς ὁ ξυπνός, ὁ
πολιμηρός, ὁ σθέλιτος Ρωμιός ποὺ ἀγαπάει μὲ πάθος τὴν κου-
δέντα καὶ σὲ στενὸ φιλικὸ κύκλο εἶναι ὁμιλητικώτατος, κά-
ποτε μάλιστα φλύαρος, ὅταν βρεθεῖ σὲ συγκέντρωση πλῆ-
θους ἀνάμεσα σὲ ξένα πρόσωπα, π. χ. μέσα σὲ μιὰν αἴθουσα
διαλέξεων ἢ σ' ἓνα συνέδριο, ἐνῶ στριφογυρίζουν τόσα
πράγματα στὸ κεφάλι τοῦ, σκέψεις, ἀπορίες, ἀντιρρήσεις,
δὲν ἔχει τὸ θάρρος νὰ σηκωθεῖ καὶ νὰ ἐκθέσει τὴ γνώμη
τοῦ ἀπὸ τὴ θέση τοῦ ἢ ἀπὸ τὸ βῆμα. Ἀπεναντίας δένεται
ἢ γλῶσσα τοῦ, ντρέπεται — καθὼς λέει — τὸν κόσμον καὶ
βουβαίνεται.

Ἄλλοῦ, καὶ ἰδίως στὶς Ἀγγλοσαξωνικὰς χώρες, τοὺς χαί-
ρεσαι σὲ τέτοιες περιστάσεις τοὺς ἀνθρώπους. Ὅταν τελειώ-
σει ὁ ἀγορητής, εἴτε σὲ κλειστό, εἴτε σὲ ἀνοιχτὸν χῶρον μι-
λεῖ, σηκώνεται ἀπὸ τὸ ἀκροατήριον μὲ τὴ σειρά ἀπὸ ὅθω ὁ
ἓνας, ἀπὸ ἑκεῖ ὁ ἄλλος, καὶ μὲ θάρρος, μὲ ἀφέλεια καὶ
ἀπλότητα, ποὺ πραγματικὰ σὲ κατακτοῦν, διατυπώνει τὶς
ἀντιρρήσεις ἢ θέτει τὶς ἀπορίες τοῦ. Ἐπειτα κάθεται καὶ
περιμένει ἤσυχα-ἤσυχα τὴν ἀπάντησιν. Ἐδῶ σὲ τέτοιες
στιγμὲς μᾶς πιάνει γλωσσοδέτης. Πρῶτα τὸ θεωροῦμε ἀνώ-
τερο ἀπὸ τὶς δυνάμεις μας νὰ σηκωθοῦμε ἀπὸ τὸ κάθισμά
μας καὶ ν' ἀντιμετωπίσομε ὅλον αὐτὸν τὸ σιωπηλὸν κόσμον
ποὺ θὰ συγκεντρώσει τὰ βλέμματά τοῦ ἀπάνω μας. Ἰστερα,
καὶ ὅταν ἀκόμη ὑπερνικήσομε τοὺς φόβους μας καὶ τεντώ-
σομε τὸ ἀνάστημά μας, χάνομε ἀπὸ τὴν ἀμηχανία τὰ λόγια
μας, σκοντάφτομε κάθε στιγμὴ στὴν ἐξεύρεσιν, τῆς συνέχειας,

ή, γλώσσα μας μπερδεύεται: και σπεύδουμε να ξανακαθίσουμε και να κρυφτούμε πίσω από τους άλλους, κατησχυμένοι και περιδεείς.

Τί να συμβαίνει τάχα: Πώς να εξηγηθεί αυτή ή δειλία του λόγου σε μας που για όλα μπορεί κανείς να μας κατηγορήσει εκτός για εξαιρετικήν αιδηματοσύνη και συστολή;

Ο αναγνώστης που θέτει την άπορία, κάνει στην επιστολή του κ' έναν υπαινυγμό και πιθανόν να νομίζει ότι αυτή ή άποψη μπορεί να βοηθήσει στη λύση του αινίγματος. Μας άρρέσουν, λέγει, την ώρα που κάποιος μιλεί σε δημόσιο χώρο, οι διακοπές, οι παρεμβάσεις με μία σκωπτική παρατήρηση, ακόμη και το παίραγμα με καλαμπούρι που γίνεται φωναχτά για να δημιουργήσει έντύπωση. Αποφεύγομε όμως να σηκωθούμε και να εκθέσουμε ήρεμα και με τόλμη την αντίρρησή μας. Τοῦτο και μόνο τὸ γεγονός δὲν ἐπιβεβαιώνει τάχα τὸν κανόνα ὅτι τὸ θράσος πηγαίνει πάντα με τὴ δειλία και εἶναι ἀπλῶς μιὰ ἄλλη μορφή της, τὸ « ἀρνητικό » τῆς φωτογραφικῆς εἰκόνας;

Φαντάζομαι τὸ συμπέρασμα τοῦ ἀναγνώστη μου, μ' ἔλο που δὲν τὸ παραθέτει ρητὰ στὸ γράμμα του: ὁ Ρωμιὸς εἶναι ἀκόμη ἀπολίτιστος και ἀσφαλῶς ἀνάγωγος. Δὲν παραξενεύομαι καθόλου, ὅταν ἀκούω τέτοιες ἀτοκκτηγορίες. Εἶναι και τοῦτο γνώρισμά μας χαρακτηριστικό: εὐκολα κατηγοροῦμε τοὺς ἑαυτοὺς μας. Ἐνῶ ἡ Κατοχή που μᾶς ἐγνώρισε ἀπὸ κοντὰ μερικοὺς πολὺ πολιτισμένους λαούς, θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς μάθει νὰ ἐκτιμοῦμε περισσότερο τὸν δικό μας.

Ἄς δοκιμάσομε ὅμως νὰ ἐξηγήσομε τὸ φαινόμενο τῆς δειλίας τοῦ λόγου που δὲν μπορούμε ν' ἀρνηθοῦμε ὅτι παρατηρεῖται συχνά, συχνότατα στὸν τόπο μας. Πρῶτα - πρῶτα ἄς βγάλομε ἔξω ἀπὸ τὸν τομέα τῶν ἀναλύσεών μας τὸν ἀπλὸ λαὸ και ἰδίως τὸν χωρικό μας. Αὐτός, ὄχι μόνο δειλία δὲν αἰσθάνεται νὰ πάρει τὸ λόγο στὴν πλατεία τοῦ χωριοῦ ἢ στὸ καφενεδάκι του, ὅταν γίνεται πολιτικὴ συγκέντρωση ἢ ὅταν συνεδριάζει ἢ κοινότητα, ἀλλὰ εἶναι πραγματικὰ ἀξιοθαύμαστος τὴν ὥρα που ἀπόλυτα κυρίαρχος τῆς σκέψης και τῆς γλώσσας του διατυπώνει παστρικά, κοφτὰ και

παραστατικά τή γνώμη του μπροστά στην ομήγυρη. Το χειμώνα τοῦ 1950 ἄκουσα πολλοὺς ὑποψηφίους ποὺ περιόδευσαν τὰ χωριά, νὰ ἐκφράζονται μὲ ἐκπλήξη καὶ θαυμασμό γι' αὐτὴ τὴν ἀρετὴ τῶν χωρικῶν μας. Μερικοὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς ἐπίδοξους πολιτευτὲς μας, γεννημένοι καὶ ἀναστειμένοι στὴν πρωτεύουσα, ποὺ γινώριζαν τὸ ἐλληνικὸ χωριὸ μόνον ἀπὸ τὶς περιηγήσεις τῶν ἐκδρομικῶν σωματείων, βρέθηκαν σὲ μεγάλη ἀνηχανία καὶ δυσκολεύτηκαν νὰ τὰ εἰπῶν πέρα στὶς συζητήσεις ποὺ ἀναγκάστηκαν νὰ κάνουν μὲ χωρικούς μας σὲ δημόσια συγκέντρωση.

Ἀλλὰ τὸ ἐλληνικὸ κράτος δὲν ἐπύργε τὴν κοινοτικὴν μας ζωὴ καὶ καλλιέργησε τὴν ἀποκέντρωση καὶ τὴν αὐταδιοίκηση ποὺ τόσο ταιριάζει στὸ φυλετικὸ μας χαρακτῆρα καὶ στὶς ἱστορικές μας παραδόσεις, αὐτὸ τὸ ὄρατο προσὸν τῆς εὐτολμῆς δημόσιας ἐπιείκειας καὶ συζήτησης θὰ εἶχε νὰ τὸ ἐπιδείξει ὁ δικὸς μας λαὸς σὲ βαθμὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ἄλλωστε, στὰ πανάρχαια χρόνια τῆς ἱστορίας του, πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴ «ἐκκλησία τοῦ δήμου», στὰ χρόνια ποὺ ἱστορεῖ ὁ Ὀμηρὸς, αὐτὸς ὁ λαὸς εἶναι ποὺ τὴν δημόσια συζήτησιν τὴν καθιέρωσε καὶ τὴν ὕψωσε σὲ πάγιο ἔθιμο.

Ὅχι λοιπὸν ὁ λαϊκὸς μας ἄνθρωπος, ἀλλὰ ὁ μορφωμένος, ἢ καλύτερα ὁ μισμορφωμένος μας ἀισθάνεται πραγματικὰ τὴν δειλίαν τοῦ συνεχοῦς λόγου μέσα σὲ μιὰ δημόσια συγκέντρωση. Ἡ παρατήρησις αὕτη μᾶς ἀνοίγει, νομίζω, τὸ δρόμον πρὸς τὴν ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου.

Πιστεύω ὅτι τοῦτο κατὰ πρῶτον λόγον ἐφείλεται στὴν ἐλαττωματικὴν (σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ κεφάλαιον) σχολικὴν μας παιδείαν. Σὲ ἄλλες χώρες, καὶ ἰδίως στὶς Ἀγγλοσαξωνικὰς, ἀπὸ μικρὰ συνηθίζουν καὶ ἀσκοῦν τὰ παιδιὰ νὰ ζητοῦν τὸν λόγον καὶ νὰ μιλοῦν ἐλεύθερα μέσα στὴν τάξιν καὶ στὶς σχολικὰς συγκεντρώσεις. Δημιουργοῦν μάλιστα καὶ πολλαπλασιάζουν τὶς εὐκαιρίας ὅπου μπορεῖ νὰ γεννηθεῖ καὶ ἀπρόσκοπτα νὰ ἀναπτυχθεῖ ὁ δημόσιος λόγος. Γιὰ ν' ἀποκτήσουν αὐτὴ τὴν ἰκανότητα, γίνεται στοὺς νέους ἀπὸ τὸ νηπιαγωγεῖο ἕως τὸ πανεπιστήμιον μιὰ συστηματικὴ, ἐπίμονη καὶ ἀδιάκοπη ἀγωγή.

γή. Ἔτσι, σιγά - σιγά καὶ μεθοδικά, καὶ ὁ πιὸ δειλὸς ἀρχί-
ζει ἀπὸ πολὺ νωρὶς νὰ ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὰ ψυχικὰ του
ἐμπόδια καὶ κατορθώνει στὸ τέλος νὰ μιλεῖ μὲ θαυμαστὴν
ἀνεστῆ μπροστὰ στὸ πλῆθος, προσηλωμένος ἀποκλειστικὰ στὴ
σκέψι, του καὶ στὸν τρόπο τῆς ἀρτιας ἔκφρασης τῶν στοχα-
σμῶν του. Ἐμεῖς στὰ σχολεῖα μας (ἀκόμη καὶ στὸ χῶρο τῆς
οἰκογενειακῆς ἐστίας ποὺ διαμορφώνεται κι' αὐτὴ κατ' εἰ-
κόνα καὶ ὁμοίωση τοῦ σχολείου) ὄχι μόνο δὲν ἀσκοῦμε τὰ
παιδιά μας νὰ μιλοῦν μὲ τάξῃ καὶ ἐλεύθερα, ἀλλὰ τὰ καθη-
λώνουμε ἀπὸ τὶς πρώτες μέρες τῆς σχολικῆς τους ζωῆς στὰ
θρανία καὶ τὰ ὑποχρεώνουμε νὰ ἀκοῦνε σιωπηλὰ καὶ παθη-
τικὰ τὸν ἐπαρκῶς ἀγορεύοντα δάσκαλο.

Ἄν κάποτε τολμήσει κανένα πιὸ θαρραλέο παιδί νὰ ση-
κωθεί γιὰ νὰ πεῖ τὴ γνώμη του, τὴν ἀπορία ἢ καὶ τὴν ἀν-
τίρρησή του, ὁ δάσκαλος συνήθως τὸ ἀποπαίρνει, τὸ ἐπι-
πλήττει ἢ τὸ εἰρωνεύεται καὶ δίχως ἔλεος τὸ παραδίνει στὰ
σκώμματα τῆς τάξης ποὺ εἶναι - σκληρῆ στὶς κυρώσεις της,
ὅταν τιμωρεῖ ἐκεῖνον ποὺ ἀπὸ ἀφθονία ζωῆς ἔρχεται νὰ πα-
ραβεῖ τὸν κανόνα τῆς βολικῆς ὁμαδικῆς ἀδράνειας. Αὐτὲς οἱ
ἐπιτιμήσεις καὶ αὐτὴ ἡ κοροϊδία δημιουργοῦν μέσα στὴν
τρυφερὴ ἀκόμα καὶ φοβισμένη ψυχὴ τῶν παιδιῶν μας ἐκεῖνα
τὰ «πλέγματα» (τὶς «ἐπιπλοκές», θὰ ἔλεγα καλύτερα) ποὺ
καὶ ἡ σημερινὴ Ψυχολογία μᾶς ἔμαθε νὰ τὰ θεωροῦμε νάρ-
κες ἐπικίνδυνες γιὰ τὴν ψυχικὴ μας υἰεῖα καὶ εὐστάθεια.
Τὸ πλῆγνόμενο τὶς ὥρες ἐκεῖνες τῶν διαπομπεύσεων θυμικὸ
θὰ μπολιαστῆ μὲ τὸν ἰὸ τῆς δειλίας, τῆς δειλίας τοῦ λόγου
στὴν περίπτωσή μας, καὶ δὲν θὰ μπορέσει (ἢ θὰ δυσκολευ-
τεῖ φοβερὰ) ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴ νοσογόνου ἐπίδρασή του.

Κοντὰ σ' αὐτὸν ὑπάρχει κατὰ τὴ γνώμη μου καὶ ἓνας
ἄλλος λόγος, ὄχι λιγότερο σοβαρὸς, ποὺ ἐξηγεῖ τὸ φαινόμε-
νο. Ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες ἔχομε, περισσότερο ἴσως ἀπὸ κάθε
ἄλλο λαό, ἀναπτυγμένη τὴν αἴσθησι τοῦ γελοίου. Τὴν αἴ-
σθησι, ἀλλὰ καὶ τὸ φόβο τοῦ γελοίου. Ταχύτατα ἀντιλαμ-
θαγόμαστε τὸ γελοῖο περιστατικὸ (καὶ ἀπολαμβάνομε τὴν
ἐντύπωσή του, ἀδιαφορώντας κάποτε ἂν μὲ τὶς ἠχηρὲς μᾶς
ἀντιδράσεις φέρνομε σὲ δύσκολη θέσι τὰ θύματα τῶν συμ-

πτώσεων, αλλά και παραπολύ φοβούμαστε, τρέμομε μήπως οί ίδιοι γίνουμε γελοίοι. μήπως προκαλέσουμε τή φαιδρότητα τών άλλων. Μαζί, άλλωστε, πηγαίνουν αυτές οί δύο ιδιορρυθμίες. "Οποιος εύκολα περιπαίζει, περισσότερο φοβᾶται μή τυχόν και ὁ ἴδιος γίνει περίγελως τών άλλων. Κ' ἐδῶ, ὅπως εἶναι φυσικό, κρίνει τοῦς άλλους ἀπό τόν ἑαυτό του. Καί κατέχεσται διαρκῶς ἀπό τήν ὑποψία ὅτι οί άλλοι διαρκῶς ἐνεξρεῦσιν γιά νά γελάσουν εἰς βάρος του.

Αὐτό συμβαίνει και μέ τοῦς δικούς μας πού δειλιάζουν νά σηκωθοῦν σέ μιᾶ συγκέντρωση και νά ἐκφράσουν τή γνώμη τους. Τοῦς παραλύει ὁ φόβος μή τυχόν εἰποῦν καμιάν ἀνοησία ἢ ἀπό σπουδή περιπέσουν σέ κανένα λάθος και γελάσουν οί άλλοι μέ τὸ πάθημά τους. Τὸ δέος ἀλλά και τὸ «φιλότιμο», τὸ περίφημο ἑλληνικό φιλότιμο, εἶναι ἐδῶ τὰ ψυχικά ἐλαττήρια πού λειτουργοῦν. Δέν θέλομε μέ κανένα τρόπο νά παίξομε τὸ παιχνίδι τών άλλων, νά δώσομε τροφή στή σκωπτική τους διάθεση. "Όλα κι' ὅλα, δέν θά μάς περάσουν οί άλλοι γιά «κορόϊδα», οί ἔξυπνοι... Καί προτιμοῦμε νά καταπιοῦμε τὸ λόγο μας παρά νά τοῦς δώσομε τὸ δικαίωμα νά μάς περάσουν γιά κουτούς και νά γελάσουν μαζί μας.

Θανάσιμα ἐλαττώματα δέν εἶναι αὐτὰ πού προσπαθοῦμε ἐδῶ νά ἐξηγήσομε. Καί μέ τήν ἀγωγή, τή μεθοδική και ἐπίμονη ἀγωγή μποροῦν νά ἐξουδετερωθοῦν σέ μεγάλο βαθμό. Τὸ πρῶτο βῆμα σ' αὐτὴ τήν ἀγωγή εἶναι νά γνωρίσομε και νά ἀναγνωρίσομε τὰ ἐλαττώματά μας. Τοῦτο τὸ παραδέχονται ὅλοι οί μεγάλοι δασκάλοι, ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο Σωκράτη ὡς τὸν χτεσινὸ Adler.

Μόλις αντιφρίσεις από την προκυαία με κατεύθυνση πρὸς τὸν κεντρικὸ δρόμο τῆς Χώρας, τῆς πρωτεύουσας τῆς Ἄνδρου, βρίσκεσαι σὲ μιὰ μικρὴ, πλακοστρωμένη καὶ σκιερὴ πλατεία. Γυρίζεις γ' ἀγκαλιᾶσαι μετὸ βλέμμα καὶ γὰρ χαρεῖς τῇ ὄρσειά, τῇ πάστρα καὶ τῇ σεμνῇ ὁμορφιά αὐτῆς τῆς τόσο ἐγκάρδιας νησιώτικης γωνιάς, κ' αἴφνης ἀντικρίζεις τῇ μαρμάρινη προτομή του, στημένη στὸ κέντρο, μετὰ φόντο ἓνα κομμάτι τῆς γαλάζιας θάλασσας ποὺ προβάλλει ἀπὸ τὸ ἀνοιγμα τοῦ στενοῦ δρόμου. Ἄν δὲν εἶσαι πληροφορημένος, δυσκολεύεσαι ἀπὸ μακριὰ γὰρ τὸν ἀναγνωρίσεις. Μεγάλο, γυμνὸ κεφάλι πρεσβύτη μετὰ μακρὰ γενειάδα καὶ ἄδρα χαρακτηριστικά. Μορφὴ παπαδίστικη, αὐστηρὴ καὶ στοχαστικὴ. Ἐκφραση σοφοῦ διδασκάλου ποὺ τὸν βασάνισαν οἱ σκέψεις καὶ οἱ ἄνθρωποι. Θεόφιλος Καΐρης.

Πολὺ λίγο τὸν γνωρίζει τὸ πλῆθος, ἀκόμη καὶ οἱ συντοπίτες του, ἔσοι δὲν ἔχουν στενὲς σχέσεις μετὰ τὰ Γράμματα. Ἦταν ἓνας ἄθεος, σοῦ λέγε, ἓνας αἰρετικὸς ποὺ πέθανε στὴ φυλακὴ ἀφορισμένος. — « Καὶ τιμήθηκε μετὰ ἀνδριάντα ; » — « Μὰ ἀπὸ δῶ σήκωσε τῇ σημαία τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 21. Ἦτανε καὶ ὁσκαλος, διάβαζε πολὺ. Πιο ψηλά, ἐκεῖ ποὺ εἶναι χτισμένο τώρα τὸ Δημοτικὸ, σώζεται ἓνας τοῖχος ἀπὸ τῆν πρόσοψη τοῦ σχολείου του. Τὰ βιβλία του βρίσκονται σὲ μιὰν αἴθουσα τοῦ Γυμνασίου. Καὶ κοντὰ στὸν Ἀϊ-Γιώργη εἶναι ἐρειπωμένο σήμερα τὸ σπίτι του. — « Ὡστε κάτι μένει ἀπὸ τὸ πέρασμά του. Ἐπειτα αὐτὴ ἢ τόσο μεγάλῃ τιμῇ... ». — « Ἐέρω κ' ἐγώ ; Ἴσως γὰρ ἦτανε καὶ σπουδαῖος ἄνθρωπος ». — Τὸ

λαϊκὸ ἐνστικτο δὲν γελιέται. Ὄταν τὸ στριμώξεις μὲ τὶς ἀπορίες σου, βρίσκει τὴ σωστὴ λύση.

Κατηγορίζομε πρὸς τὸ μισογκρεμισμένον σπιτάκι του. Δὲν λείπει κ' ἐδῶ ἢ ἀναμνηστικὴ πλάκα. Μὰ τοῦτες αἱ πέτρες δὲν μιλοῦν, ὅσα μιλοῦν ἐκεῖνες αἱ ἄλλες ποῦ μένουν ἀπὸ τὸ σχολεῖο του. Ἀπὸ τὸ Ὀρφανοτροφεῖο του ποῦ ἐλειτούργησε ἀπὸ τὸ 1836 ὡς τὸ 1839, ὡς τότε δηλαδὴ ποῦ ὁ Δάσκαλος κατηγορήθηκε γιὰ θρησκευτικὰς καινοτομίας, καθαιρέθηκε ἀπὸ τὴ Σύνοδο (γιατὶ ἦταν κληρικός) καὶ ἐξορίσθηκε σὲ μιὰ μονὴ τῆς Σκιάθου πρῶτα, τῆς Σαντορίνης ὕστερα. Στὸ σχολεῖο του εἶχε μαζέψει τὰ ὄρφανὰ τοῦ Ἄγωνος καὶ ἔκανε σὰν τὸν Pestalozzi ὅλες τὶς δουλειάς. Διοικούσε τὴ σχολή, ἐδίδασκε ἀπὸ τὸ πρωὶ ὡς τὸ βράδυ ὅλα τὰ μαθήματα καὶ ἔγραφε ἀκόμη γιὰ τοὺς μαθητὲς του τὰ διδακτικὰ ἐγχειρίδια. Ἡ δραστηριότητά του, ἡ ὀργανωτικὴ του ἐπιτηδειότητα, ἡ διδακτικὴ του σοφία ἦταν ἀξιοθαύμαστες. Τὸ σχολεῖο τὸ ἤξερε καλὰ εἶχε χρηματίσει διευθυντῆς τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς τῆς Σμύρνης καὶ ἔπειτα τῆς ὀνομαστῆς σχολῆς τῶν Κυθωνιῶν.

Ἄλλὰ κοντὰ στὸ πάθος τοῦ Δασκάλου, ἐκεῖνο ποῦ τυραννοῦσε τὴν ἀνήσυχη ψυχὴ του, ἦταν καὶ ἡ ἄσβεστη δίψα του γιὰ μάθηση. Σπούδασε στὴν Πίζα τῆς Ἰταλίας καὶ ὕστερα στὸ Παρίσι, ὅπου ἔγινε στενὸς φίλος τοῦ Κοραΐ. Ὁ πλοῦτος καὶ ἡ σύνθεσις τῆς βιβλιοθήκης του μαρτυροῦν σήμερα τὰ ἀπειρα διαφέροντά του. Ὅλες αἱ ἐπιστῆμες ἀντιπροσωπεύονται. Ἡ φιλοσοφία, ἀρχαία καὶ νέα, ἡ θεολογία, ἡ ἰατρικὴ, τὰ μαθηματικά, ἡ φυσικὴ, ἡ φιλοσοφία, ἡ οἰκονομικὴ, ἡ νομικὴ, τὰ παιδαγωγικά. Δὲν εἶναι καθόλου συνηθισμένον τὸ φαινόμενον τοῦτο, ὄχι μόνο στὰ χρόνια ποῦ ἔζησε ὁ Καΐρης, ἀλλὰ καὶ σήμερα. Ἦταν ἓνας ἐrudit μὲ τὸ πλάτος ποῦ ἔδωσε σ' αὐτὸ τὸν ὄρο ὁ 18ος αἰώνας τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν βιβλίων του στὸ κάθε εἶδος φαίνεται ἡ προτίμησή του: ὕστερα ἀπὸ τὴ θεολογία ἀγαποῦσε τὶς θετικὰς ἐπιστῆμες. Ἡ συλλογὴ τῶν μαθηματικῶν, φυσιογνωστικῶν, ἀστρονομικῶν καὶ ἰδίως τῶν ἰατρικῶν βιβλίων εἶναι ἀξιόλογη. Εἶχε συγκεντρώσει

στη βιβλιοθήκη του τις σημαντικότερες γενικές και ειδικές μελέτες που ξεχώριζαν στην εποχή του. Και θαυμάζει κανείς με πόση γνώση των πραγμάτων και με πόση σιγουριά ήξερε να διαλέγει και να θησαυρίζει ό,τι καλύτερο είχε γραφτεί στις μεγάλες ευρωπαϊκές γλώσσες, γαλλικά, ιταλικά, αγγλικά και γερμανικά, που τις κατείχε.

Ένα παράδειγμα αρκεί να δείξει τον άνθρωπο. Ο 17ος αιώνας αντιπροσωπεύεται στη βιβλιοθήκη του Ανδριώτη σοφού με τα έργα του Pascal και του Spinoza. Ο Spinoza όμως στα χρόνια του Καΐρη δεν είχε το όνομα και την ιστορική θέση που σήμερα του αναγνωρίζουμε. Λιγαστό! τον ήξεραν και τον εκτιμούσαν. Ο Καΐρης τον πρόσεξε ένα είδος εκλεκτικής συγγένειας τον έκανε να πλησιάσει το έργο του μεγάλου Ολλανδοῦ-Εβραίου που είχε τον ίδιο περίπου μαζί του πνευματικό προσανατολισμό και έζησε μιὰ παρόμοια καταδρομή της τύχης.

« Νέο Σωκράτη της Ελλάδος » είπε τον Καΐρη ένας Γάλλος έμοῦδεάτης και θρυμαστής του. Και είχε πραγματικά μέσα του έ Ανδριώτης κάτι από τον δριμύ ορθολογισμό και τή μυστική φλέβα του αρχαίου Αθηναίου σοφού και μάρτυρα. Εκείνο που τον έφερε σε αντίθεση προς το δόγμα και το τυπικό της Εκκλησίας, ήταν ή θεωρητικά ανήσυχη ψυχή του, ή πλούσια θρεμμένη από το πνεῦμα του ευρωπαϊκού διαφωτισμοῦ, αλλά και μιὰ βαθειά θρησκευτικότητα που αγωνιᾶ ν' αντλήσει τήν πίστη από τήν ίδια τήν πηγή, από τήν άμεση βίωση του Θείου, και αισθάνεται τους δογματικούς τύπους σαν άφόρητα δεσμά.

Η άπολογία του στη δίκη της Σύρου (1852) θυμίζει σε μερικά χαρακτηριστικά σημεία της τήν άπολογία του Σωκράτη: « Παιδίον ακόμη ὄν είχα πλείστας άμφιβολίας περί των δογμάτων της χριστιανικής θρησκείας και περί των μυστηρίων αὐτῆς. Προς διάλυσιν των άποριῶν μου τούτων ήρώτησα τους διδασκάλους μου, άλλ' αί άπαντήσεις αὐτῶν, πάντῃ άσαφείς, δεν με εξέβαλον της άβύσσου της άμηχανίας... Έν τῇ άμηχανία ταύτῃ εύρισκόμενος έκινδύνευα να μείνω άθρησκος, μή άνεχόμενος ὅμως τήν κτηνώδη

ταύτην κατάστασιν ἀπεφάσισα νὰ ἐγκαρτερήσω, μέχρις οὗ
δυγηθῶ νὰ λύσω τὰς ἀπορίας μου... Ἐπὶ τέλους γαληνιαίαν
τινὰ καὶ ἤρεμον νύκτα ἀτενίσας πρὸς τὸν ἀστερόεντα μεγα-
λοπρεπέστατον καὶ λαμπρότατον οὐρανὸν ἐνόμισα ὅτι ἀνέγνω
ἐπ' αὐτοῦ χρυσοῖς γράμμασι τὰς λέξεις θεὸν σέβου,
θεὸν ἀγάπα. Ἐκτότε ἠσθάνθη καταπαύουσαν τὴν τα-
ραχὴν τῆς ψυχῆς μου, τὴν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὡς ἐκ
τῆς ἀμφιβολίας κατασπαράττουσαν τὸ πνευμά μου». Ὁ Ν.
Σαρίπολος, ὁ συγγήγορος τοῦ Καίρη, μᾶς διέσωσε καὶ αὐτὰ
ἐδῶ ἀκόμη τὰ λόγια του: «Ἄν τις προσέλθῃ μοι λέγων, δί-
δαξόν με ὕδατα ἢ θρησκεία σου, ὃ ἔστι δός μοι ἀπὸ τοῦ ὁ οὗ
ἠγέλησας ὕδατος, ἵνα κἀγὼ τὴν δίψαν κορέσω, σὺ δίδωμι,
θέλω εἰπεῖ αὐτῷ, ἰδοὺ ἡ πηγὴ ἐξ' ἧς ἠρύσθη, ἂν διψῆς,
ὑδρεύθητι σὺ αὐτὸς καὶ πίε».

Τὸ δικαστήριον μὲ τὰ μέτρα τῆς ἀνθρώπινης δικαιο-
σύνης φυσικὰ τὸν καταδίκασε: φυλάκιση 2 ἐτῶν καὶ 10
μηγῶν καὶ ἀστυνομικὴ ἐπιτήρησις 7 ἐτῶν. Ἐπειτα ὅμως
ἀπὸ λίγες μέρες ὁ γέρος σοφὸς πέθανε μέσα σ' ἓνα ὑγρὸ
κελλί τῶν φυλακῶν τῆς Σύρου. Ἡ ἀποκατάστασις ἤρθε κα-
τόπι. Ἀργὰ βέβαια, γιατί πάντοτε ἀργὰ εἶναι τὰ βήματα
τῆς ἱστορικῆς δικαιοσύνης.

Καὶ τώρα ὁ ἀφορισμένος καὶ ὁ κατάδικος θριαμβεύει
ἀπάνω στὸ μάρμαρον μέσα σ' αὐτὴ τὴ χαριτωμένη πλαται-
οῦλα τῆς Ἀνδρου, λίγα βήματα μακριὰ ἀπὸ τὸ φτωχικὸ
σπιτάκι ὅπου ἔζησε τοὺς βασανιστικoὺς διαλογισμοὺς του,
καὶ μακρύτερα ἀκόμη ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ Ὀρφανοτρο-
φείου του, τοῦ ἔργου ποὺ ὀνειρεύτηκε ἀλλὰ δὲν πραγματο-
ποίησε, γιατί αὐτὴ εἶναι ἡ δόξα τῶν οὐαίρων — νὰ μὴ
πραγματοποιουῦνται.

Ραγίζει μὰ καὶ ἀναφτερώνεται ἡ ψυχὴ, ὅταν μελετᾷς
στὸ συναξάρι τῆ ζωῆ τέτοιων μαρτύρων. Ἐκπρόσωπος τῶν
ἀγωνιστῶν καὶ τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας τοῦ Ἔθνους ὁ
Καίρης προσφωνοῦσε τὸν Καποδίστρια, ὅταν κατέβηκε στὴν
Ἑλλάδα τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1828: «Οὐκ ἄρξω ἐγὼ, οὐκ
ἄρξει ὁ υἱός μου ἐν ὑμῖν, Κύριος κυβερνήσει ὑμᾶς... Ἀξίωσε,
ὦ Κυβερνήτα τοῦ Παντός, νὰ καυχώμεθα ὅτι αὐτὸ τὸ δίκαιον,

αὐτὸ τῆς Ἑλλάδος τὸ πολιτικὸν Σύνταγμα, αὐτὸς ἵσον κυβερνᾷς τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ αὐτῆς Κυβερνήτου» — καὶ στὶς 9 Ἰανουαρίου 1853 πεθαίνει στὸ κελλὶ τῆς φυλακῆς ἀπόβλητος καὶ ἀποδοκιμασμένος. Ἔτσι εἶναι γραμμένος ὁ νόμος τῆς ζωῆς, καὶ δὲν ἀλλάζει. Τὸ τίμημα εἶναι ἀκριβὸν καὶ πληρώνεται μὲ πόνον. Γὰρ κοινὰ τὰ μέτρα δὲν τὰ ξεπερνάει κανεὶς ἀτιμωρητί.

Ποτὲ ὁμως δὲν εἶναι ὡς τὸ τέλος κακοὶ καὶ ἀχάριστοι οἱ ἄνθρωποι, ὅταν γίνεται ἡ προσφορὰ μὲ τιμιότητα. Ὄταν ἀπὸ τὸ πέρασμα τοῦ Ἐκλεκτοῦ μένει πίσω τοῦ παχὺς καὶ γόνιμος ὁ ἴσκιος του. Ξέρουν καὶ στήνουν ἀνδριάντες καὶ ἐντειχίζουσι πλάκες ἀναμνηστικὰς καὶ δίνουν στὶς πλατείας τὸ ὄνομα του. Καὶ περνοῦν οἱ συντοπίτες, βλέπουν τὰ μάρμαρα καὶ ἀποροῦν. Περνοῦν καὶ οἱ διαδατικοί, θαυμάζουσι καὶ συλλογίζονται, ἀνοίγουσι τὰ παλιὰ βιβλία καὶ μνημονεύουσι...

